

Gorputzaren idazketak euskal gay poesian

Writings of the body in basque gay poetry

Aitana ALBISUA-ORTIZ
Salamanca Unibertsitatea /
Universidad de Salamanca (USAL)

Jasotze data: 2023.03.15 Onartze data: 2023.04.10

LABURPENA

Artikulu honetan euskaraz idatziriko gay poesiaren baitan gorputzaren gaineko idazketek izan dituzten irudikapenak aztertzen dira. Helburu horrekin, gorputzaren egungo kontzeptualizazioan gailendu diren diskurtso nagusietatik abiatuta –adiera kristaua, postmodernoa eta queerra– gorputzak bereganatzen dituen esanahiak ikertuko dira Rikardo Arregi Diaz de Heredia, Juanjo Olasagarre eta Angel Erro idazleen poemek osatutako corpusean. Bereziki jorratuko den ildoak izango da nola euskal gay poesiak gorputz-idazketak baliatzen dituen gorputzasunaren irudikapen tradizionalari aurre egiteko bitarteko gisa, modu horretan, gorputza ikusteko, pentsatzeko eta poetizatze bestelako moduak eskainiz. Horrenbestez, gorputzaren gaineko idazketa poetikoez azaleratuko dute gorputzaren kontzeptualizazioa gizartean nagusi diren diskurtsoen menpe dagoela. Baina, bereziki, corpuseko poemetan gorputza erresistentzia poetiko-politikorako gune bihurtzen dela hautematen da; desira, plazera, espazioa eta, are, gorputza bera aldarrikatzeko enuntziatio-leku bat, hain zuzen.

Gako-hitzak: poesia; gorputza; Rikardo Arregi Diaz de Heredia; Angel Erro; Juanjo Olasagarre.

ABSTRACT

This article examines the representations of the writings of the body in basque gay poetry. To this end, this research analyzes how the body is written based on the main discourses –christian, postmodern and queer– that conceptualize the body through the poetic corpus formed by the poems of the authors Rikardo Arregi Diaz de Heredia, Juanjo Olasagarre and Angel Erro. In particular, it explores how basque gay poetry uses the body as a means to challenge traditional forms, therefore proposing other ways of seeing, thinking and poetizing corporeality. Thus, the writings of the body show how the prevailing discourses are the ones that create the conception of the body. But, above all, it is observed how the body becomes a space of poetic-political resistance; a place of enunciation from which desire, pleasure, space and even the body itself are claimed.

Keywords: poetry; body; Rikardo Arregi Diaz de Heredia; Angel Erro; Juanjo Olasagarre.

1. Sarrera. 2. Gay identitatearen gorputzasuna 3. Corpusa: idazleak eta lanak. 3.1. Rikardo Arregi Diaz de Heredia: *Bitan esan beharra* (2012). 3.2. Juanjo Olasagarre: *Bizi puskak* (1996) eta *Puskak biziz* (2000). 3.3. Angel Erro: *Gorputzeko humoreak* (2005). 4. Analisi literarioa. 4.1. Gay poesia. 4.2. Harremanak edo: ezkutuaren kartografia. 4.3. Postmodernitateko gorputzak. 5. Ondorioak. 6. Bibliografia.

1. Sarrera

Euskal literatura garaikidean gorputzaren idazketak landu dituzten egileak eta lanak ikertzeari ekin baino lehen, Itxaro Bordaren (2013) adierazpen esanguratsu batzuk ekarri nahi genituzke hastapen gogoeta gisa: “Atseginik nehoiz gozaten ez duten gorputz mutilatuz, gutxietsiz, mens-tuz eta mutuz beteak dira gure liburuen orrialdeak, izan gizonezkoenak ala emakumezkoenak” (45. or.). Bordak egindako baieztapenaren ildotik, euskal literaturan egon diren gorputzen irudikapenak modu sakonago batean aztertzerakoan ikusten da nola literatur lanetan, isilarazi eta jazarritako gorputzez gain, gorputz ezberdin eta askotarikoak ageri diren. Honen arrazoa liteke, ikuspuntu identitario batetik ikusita, Mendebaldeko gizarte heteropatriarkalek ez dituztela gorputzak sinbolikoki berdin eraiki. Hori dela eta, mugimendu sozialen nahiz subjektuen aldetik gorputzaren inguruko lanketa ugari jorratu dira, literatur lanetan azalduz joan direnak.

Gauzak horrela, artikulua honen bidez euskal tradizio literarioan gorputzari buruz gay estetikatik ondutako diskurtsoen izaera zedarritu nahi da. Horretarako, halako idazketak dagokion testuinguru literarioan kokatzen dira eta gorputzak zeharkatzen dituzten diskurtso garaikideen ardatz nagusiak biltzen dira; horien artean, erlijioaren, medikuntzaren, *queer* teoriaren eta postmodernitatearen planteamenduak, besteak beste. Hizkuntza indarkeriaren transmisore den neurrian (Eribon, 2000, 56-57. or.); kontrakarrean, literatura eta, kasu honetan, poesia identitateak (ber)asmatzeko eta (bir)definitzeko esparru bilakatzen da. Hala, aktibismoaren bidez ez ezik, lan artistikoen bidez ere heteroarauaren aurrean hitza hartzerakoan, errealitatea eraldatzeko aldarri eginez. Zentzu honetan, ikerketa honen ardatza egungo euskal gay poesia izango da, Rikardo

Arregi Diaz de Heredia, Juanjo Olasagarre eta Angel Erroren poesia abiapuntu izanik.

Gure ingurumari literarioari dagokionez, emakumezkoek idatzitako euskal literaturaren eskutik etorri da gorputzaren idazketen sakontze nabarmenena, hainbat idazle zein ikertzailei esker (Olaziregi, 1999; Urkiza, 2006; Lasarte 2012; Lasarte & Álvarez Uria, 2012; Castillo & Retolaza, 2013). Oro har, gorputzari buruz bi eratara idatzi izan da: batetik, gorputzak sorkuntza prozesuan izan dezakeen eraginaz gogoetatuz eta, bestetik, testu literarioetako gorputzasunaren aztarnak behatuz. Lanketa horren berezitasuna azaltzen duen gertakaria emakumezko gorputzaren berreskurapena eta gorputzari buruzko diskurtsoen teorizazioan XX. mendean feminismoaren aldetik eman zen garapena litzateke. Teorialari feministek historikoki isilarazia, baztertua eta gizonezkoen ikuspegitik eraikia izan den gorputza berridazteari eta birdefinitzeari ekin zioten, azkenaldiko euskal literaturan ere jazo bezala. Esparru teoriko honetako lanen artean, artikulua honen harira aipagarria da, esate baterako, Eider Rodríguezek idatzirikoa *Idazleen gorputzak: egiletasuna ezbaian literaturaren joko zelaian* (2019), zenbait emakumezko euskal idazleei eginiko elkarrizketetan oinarrituta egindako saiakera¹, non honako galderak ekarri zituen lehen lerrora: “Nola eragiten diete gure gorputzek gure testuei? Nola idazten da gorputz hauetatik? Nola irakurtzen da gorputz hauetatik sortutakoa?” (13. or.). Elkarrizketatutako egileek esandakoen artean, gaiari buruzko gogoeta deigarrienetakoa Karmele Jaiok eskaintzen du. Jaiok, gehienbat narratiba jorratu badu ere, gorputza eta idazketaz aritzerakoan, idazle gasteiztarrak azpimarratzen du poesiak erraztasun handiagoak ematen dizkiola gorputzetik idazterako orduan, alderdi narratologikoaren exijentziekin alderatuta (Rodríguez, 2019, 70. or.). Beste modu batean esanda, agerian utzi zen literatur generoak gorputzaren idazketengan izan dezakeen eragina, edota ahalmen mugatzailea. Ildo beretik, Elena Olave, Lizar Begoña eta Eva Perez-Pons poetek ere antzeko diskurtsoa eskaintzen dute euren poesia eta gorputzasunaren arteko harremanaz aritzerakoan².

[1] Rodríguezek Arantxa Urretabizkaia, Laura Mintegi, Karmele Jaiok, Miren Agur Meabe eta Uxue Alberdi elkarrizketatu zituen. Emakume izateaz gain, amatasuna ere erdigunean jartzea izan zen saiakeraren asmoetako bat, idazle guztiak amak izateagatik (ere) hautatuak izan ziren neurrian. Horrez gain, heterosexualitatea ere irizpidea izan da, Itxaro Borda ama ere badelako eta ez dago elkarrizketatuen artean.

[2] Artikulu honetan poeta horien lana aztertzeako abagunerik ez izan arren, etorkizunegile horien lanakaztertzea (ere) izango dugu xede.

Bestalde, emakumeko idazleek euren testuetan gorputzari nola erreparatu dioten behatzerakoan sumatzen da aldaketa esanguratsua ekarri dutela literatur tradizio androzentrikora, zeren emakumezkoena “ez da gorputz neutral bat, ez da unibertsala, markatua baizik” (Rodríguez, 2019, 22. or.). Emakumezkoak euren gorputzak idazten hasten direnean, begiradaren norabide aldaketa bat bilatzen da; aurretik objektua izan ohi zena subjektu izatera igarotzen da. Horrela emakumezkoetatik emakumezkoen gorputzera zuzendutako begirada izango dugu sarritan, euren edo beste emakumeen gorputzez zeharo ezberdin mintzatuz, emakumezkoaren gorputzaz idazteko bide berriak sortzen dituztenak. Erregimen patriarkalen baitan, non gizonezko idazlea literaturaren erdigune eta sormen-subjektu unibertsal gisa kokatzen den, emakumezko egileek sistemaren objektu izatetik enuntziatio-subjektu bilakatzeak gizartearen hierarkia sozialen iraultzea dakar; hau da, subjektu bihurtzerakoan, alteritateak ere hitza eskuratu nahi du.

Alteritateko subjektuek haien buruei buruz idazteak gizarteak haien gorputzetan txertatu dituen diskurtsoetan sakontzeko eta zalantzan jartzeko aukera ematen du. Literatura alteritatea bezalako ekarpen teorikoetan oinarrituta ikertzeak, hots, subjektu heterodoxo eta ez-hegemonikoen literatur lanak aztertzeak, emakumeek gorputzaz idatzitako literaturara bideratzen gaitu, bai eta, haiek bezala, erregimen zisheteropatriarkalaren sexu eta genero inposaketak ez betetzeagatik abjektutzat jo izan diren bestelako identitateetatik idatzitakoari ere bai; horien artean, ikergai diren identitate gayak.

Gorputzak identitatearekin eta gizarte-ordenarekin lotuta duen esanahi-mailari buruzko hainbat eta hainbat teoria garatu izan dira historian zehar. Orobat, gehien hedatu zen gorputzaren teoria hau litzateke: genero eta sexualitatea bezalako kategorien/teknologiaren bitartez –beste batzuekin batera, hala nola, arraza edo klasea– gorputza, kulturalki eta historikoki eraiki izan da, bai eta gorputzen gaineko kontrola egituratu eta gauzatu ere. Are zehatzago esanda, gorputzasunaren inguruko terminologian barneratzean oso kontuan izan behar da ondorengoa: “Es preciso señalar que estas tecnologías del sexo y del género no existen aisladamente o de manera específica, sin formar parte de una biopolítica más amplia, que reúne tecnologías coloniales de producción del cuerpo-europeo-heterosexual-blanco” (Preciado, 2011, 92. or.). Beraz, gorputza Mendebaldeko gizarteak antolatzeke oinarri gisa baliatu izan da: horren araberrako subordinazio-sistemak sortu eta finkatu dira, garatutako hierarkian subjektuak dagokien tokian kokatzen dituztenak (List,

2005, 178. or.). Gorputza semantikoki eraikia izateaz gain, gizarteak antolatzeko erabilitako tresna izan da, Judith Butler-ek laburbiltzen duen eran:

Within those terms, “the body” appears as a passive medium on which cultural meanings are inscribed or as the instrument through which an appropriative and interpretive will determines a cultural meaning for itself. In either case, the body is figured as a mere instrument or medium for which a set of cultural meanings are only externally related (Butler, 2002, 12-13. or.).

Planteamendu teoriko horiek homosexualitatearen ikuspegitik aztertuz, subjektu horien gorputza generoak –corpuseko egileen kasurako, maskulino eta zisgeneroa– zein sexualitateak zeharkatzen dute³. Gay gorputza, beraz, gizonzkoa den heinean, gorputz unibertsal gisa irakurri liteke. Hala ere, sexualitatearen alderdiak zein genero adierazpenak –*luma*, esaterako– gorputz hauen unibertsaltasun zantzuarekin amaitzen dute. Monique Wittig-ek (2017, 31. or.) jada nabarmendu zuen moduan, “derrigorrezko heterosexualitatea” –Adrienne Rich-en (1980) hitzetan ez jarraitzeak eskema sexual heteronormatibotik kanpo geratzea dakar ezinbestean; gorputz heterosexualak ekoiztera zuzendutako gizartearen marjinetara mugatzea. Hau da, gay subjektuen gorputza bazterreko eta ez-unibertsal gisa sailkatzeak, euren identitate sexualak inposaketa hegemonikoekin bat egitetik urruntzen du⁴. Honen ondorioz, heteroarauaren bestelako diskurtsoak birdefinitzea bihurtuko da gorputz horien zereginetako bat. Gay subjektuak ahotsa hartzen duenean, ez du bere bizipenaz idazteko besteek bezainbeste hizkuntza poetikorik, ezta aurreko eredurik aurkitzen ere bere desioari hitzak jartzeko, hots, aurretik subjektu, baina ez hainbeste objektu, izan den gizonzkoen gorputzari buruz idatzi ahal izateko.

Edonola ere, gay poesian burutu diren gorputz-idazketen aurrekariak euskal literatur tradizioan bilatzerakoan, ikergai diren subjektuen eta

[3] Gizon gisa identifikatzeak suposatzen du, oro har, subjektuak generoek bereizitako estereotipo eta rolen arabera sozializatua izan dela. Alde horretatik, maskulinitate hegemonikoaren zama aintzat hartuta, baita euskal gizartearen baloreak ere, gizonzkoen gorputza indarrari eta borrokari lotuta egon izan da; emakumezkoarena, berriz, edertasunari, ahultasunari eta baita objektifikazio/sexualizazioari ere (Egaña, 2021, 49. or.).

[4] Paul B. Preciadok (2008) dioen moduan: “en este contexto, el nuevo sujeto hegemónico es un cuerpo (a eudo codificado como masculino, blanco, heterosexual) farmacopornográficamente suplementado (por el Viagra, la cocaína, la pornografía, etc.), consumidor de servicios sexuales pauperizados (a menudo ejercidos por cuerpos codificados como femeninos, infantiles, racializados)” (42. or.).

idazketen berezitasunak aintzat hartuta, aukera bat izan liteke euskal literaturan eman diren *queer* irakurketetatik abiatzea. Izan ere, *iraqueer-keetek* oinarri duten teoriak -*queer* teoriak- LGTBIQ+ subjektuak zein gorputzasunaren gaiak ditu bere hausnarketen funtsezko elementutzat. Euskal literaturan *queer* teoriak sarri aplikatu ez diren arren (Olaziregi, 2020, 479. or.), Joseba Gabilondok (2000) eta Ibai Atutxak (2011) Itxaro Bordaren poesiari buruz egindako ikerketekin batera, 2010ean burutu zen hurbilpen esanguratsuena *Desira desordenatuak. Queer irakurketak (euskal) literaturaz lan kolektiboarekin*. Bertan, Joseba Gabilondok idatzitako “*Queer* Euzkadi edo Manifestu marianoa” (2010, 157-193. or.) artikuluan “zer du homosexualitateak esateko eta kontribuitzeko?” galdera planteatzerakoan, lehen lerrora ekartzen ditu gorputzaren idazketak. Galdera horri helduz, literatura marianoaren⁵ inguruan ironiaz beteriko gogoetan biltzen dituen kritiketatiko bat gorputzasunaren esparruan ematen da. Hain zuzen ere, egileak euskal literaturak HIESaren pandemiaren aurrean izandako isiltasuna salatzen duenean. Beste modu batean esanda, Gabilondok (2010) euskal literatura mariano honi leporatzen dio kolektiboaren gorputz gaixoen eta estigmatizatuen aurrean ezer ez idatzi izana⁶. Hutsune horren aurrean, aurrekari gisa hartu beharko lirateke, adibidez, beste literatur tradizioetako lanak, hala nola, literatura hispanoamerikarrek Mario Bellatín-en *Salón de belleza* (1994), Pedro Lemebel-en *Loco afán. Crónicas de un sidario* (1996), Fernando Vallejo-ren *El desbarrencadero* (2001), edo Camila Sosa-ren *Las malas* (2019) eleberriak, non HIESAk jotako homosexual/transsexualen gorputzak enuntziazio leku bihurtzen diren. Horrez gain, gorputzaren idazketak identitate ez-hegemonikoetatik aztertzeak agerian utziko du nola, kolektiboari egotzi zaion estigmaz aparte, badiren poesiaren bidez ere jorratzen diren gorputzaren bestelako alderdiak.

Behin euskal literaturaren esparruan gorputzari buruzko diskurtsoen testuinguru orokorra aurkeztuta, ezinbestekoa da gorputzari buruzko teoretan sakontzea; are, ikerketa honetan aztergai izango ditugun egileen eta testuen gorputzaren kontzeptualizazio eta planteamendu teoriko zehatzagotara igarotzea. Mendebaldeko gizartean gorputza zeharkatu duten diskurtsoen artean, Thomas Laqueur-ek *La construcción del sexo*.

[5] Gabilondok “mariano” izendapena darabil *queer* terminoaren euskarazko baliokide gisa, zehazki “mari-txu, mari-matxo” adierazpenarekin (2010, 158-159. or).

[6] Pena den, Juanjo Olasagarrek HIESA-ren gaia bere ekoizpen literarioan zehar landu izan du, esate baterako, *Bizi puskak* (1996) eta *Puskak biziz* (2000) poema liburuetan zein *Ezinezko mailetak* (2004) bere lehendabiziko eleberrian.

Cuerpo y género desde los griegos hasta Freud (1994) lanean bildu eta aztertu zituenak izango ditugu, horrenbestez, azterbide. Ildo horri jarraiki, ikerketa honetan hurrengo kontzeptuei erreparatuko zaie gehienbat: medikuntzatik, kristautasunetik, *queer* teoriatik eta postmodernitateetik garatu diren gorputzaren gaineko diskurtsoei, hain zuzen.

2. Gay identitatearen gorputzasuna

Esan bezala, gorputzak bereganatzen dituen askotariko esanahiak alor ezberdinetatik aztertu izan dira, esate baterako, filosofiaren historiatik, psikoanalisitik, feminismotik, antropologiatik, etnografiatik... Historian zehar, gorputza era askotara eraikia izan da, kontuan izanda erai-kuntza sozio-historikoa dela eta, beraz, garai historikoa zein gizartearen botere-egiturek baldintzatzen dutela gorputzaz eratzen den ideia (List, 2005, 176. or.). Hau da, gorputza kulturalki kontzeptualizatua izan da, baina, era berean, generoarekin, zein sexuarekin, duen harremanaren arabera ere eraikitzeke gaitasuna izango luke: “Casi todo lo que se desea decir sobre el sexo –como quiera que se entienda éste– ya ha sido reivindicado para el género. El sexo, [...], depende de su situación; sólo puede explicarse dentro del contexto de las batallas en torno al género y el poder” (Laqueur, 1994, 33. or.). Alderdi horiek gorputzari ez ezik, gizabanakoen identitate-garapenari eta gizarte-praktikei eragin zieten, bai eta ikuspegi kolektibotik, identitateek ordena moralean eta sozialean zuten kokapenari ere.

La identidad se constituye en dos niveles: el individual y el colectivo, de manera simultánea, construyendo con ello los diversos planos con los cuales el individuo se puede ir incorporando a la vida social en los diferentes momentos de su existencia. Por un lado se encuentra el aspecto individual con el cual construirá planos identitarios que le darán sentido a sus relaciones cotidianas, que le permitirán reconocerse como parte del sexo [...], y así, a partir de los aspectos genotípicos, construir su papel genérico de acuerdo con las exigencias sociales (List, 2005, 193. or.).

Gizarte-egiturak osatzen dituzten identitateek ez dute toki berdina betetzen. Oscar Guasch-ek, Didier Eribonen *Identidades: Reflexiones sobre la cuestión gay* (2000) lanerako egindako hitzaurrean dioten moduan: identitate hegemonikoak eta ez-hegemonikoak bereizi behar dira (Eribon, 2000, 9. or.). Zeren, Wittig-en esanetan, gizarte heteronormatiboak funtzionatu ahal izateko menderatua den Bestea behar du, hots, identita-

te marjinalak; hala nola, emakumezkoak eta LGTBIQ+ kolektiboa osatzen duten identitateak (Wittig, 2017, 29-31. or.), besteak beste. Alta, ikuspuntu interseksionala (Lucas, 2017, 262-263) aintzat izanik komeni da nabarmentzea zapalkuntza-sistemak askotarikoak direla eta elkarreaginean dihardutela; beraz, alteritatearen baitan ere, diskriminazio desberdinez zeharkatutako subjektuak ageri direla.

Esparru teorikoaren aldetik, identitate hauei lotuta sortu ziren *Lesbian and Gay Studies*-ak AEBn; geroago sortuko zen *Queer Theory* zein *Queer Studies*-en aitzindariak eta testuinguru anglo-saxoian *queer* identitate baten sorrerarekin harremanetan egon zirenak. Castells-en (2004, III, 28-29. or.) sailkapen identitarioa jarraituz, *queer* identitatea, *gay* identitatea ez bezala, erresistentzia eta egitasmo-identitate gisa aurkezten da, gizarteak ezarritako derrigorrezko heterosexualitateari eta genero binarismoari aurre egin nahi diona, akademiatik zein aktibismoaren eta ekimen kulturalen bidez. *Queer* teoriak landu dituen gaien artean gorputzaren kontzeptualizazioak berebiziko garrantzia izan du. Euskal Herriko aktibismo queerfeministarentzat, esate baterako, gorputza da gizabanakoak gizartean duen lekuaren determinatzailea (Ruíz, 2020, 47. or.). Begonya Enguix-ek azaldu zuen moduan:

El cuerpo es el lugar en el que el género es, se performa, se expresa y se siente. El cuerpo es central para la definición de uno mismo y para su posicionamiento en el mundo y su ubicación en el sistema sexo/género/deseo; el cuerpo inteligible, descifrable, encarna identidades inteligibles (Enguix, 2010, 85. or.).

Kronologikoki ikusita, gorputzaren halako teoretara heldu baino lehen, Mendebaldeko gizarte garaikideetan oso modu ezberdinetan interpretatu izan da gorputza. Gorputzak biltzen dituen esanahiak argitzeko-tan hipotesi askotarikoak garatu dira mendeetan zehar, batak besteari gainjarriz joan direnak. Honi lotuta, Mauricio List Reyes-ek (2005) Mendebaldean garrantzi handiena bereganatu duten diskurtsoak biltzen ditu; funtsean, erlijiosoa eta zientifikoa; gorputzaren irakurketa kulturala osatzen duten oinarriak ezarri dituztenak. Euskal kulturaren testuingurura etorrira eta, bereziki, azterlanaren berezitasunei egokituta, List-ek (2005) zerrendatutako teoriei eta diskurtsoei –gorputzaren kontzepzio kristau eta zientifikoari– gehitu beharko litzaieke gizarte postmodernoa-rena eta *queer* teorian garatu diren diskurtso gorputzuen, alegia, hurrengo orrietan zehar landuko direnak.

Mendebaldeko gizarteak jasotako heziketa kristaua da gaur egun dugun gorputzaren kontzepzioaren, generoaren eta sexuaren bizipenaren eragile nagusietako bat. Enrique Gervilla-k (1999, 103-108. or.) biltzen duen moduan, gorputzaren filosofia kristaua laburbilduz, iturri yahvistak gizonetzkoaren sorreraren narratibotik gorputza irudikatu zuen materiari lotuta dagoen elementu ahul eta hilezkor bezala. Gorputzak hasiera batean zuen oreka jatorrizko bekatuarekin galdu zen, gorputzaren irudi dualistetako bat sortuz, gorputzaren alde ona (arima) eta alde okerra (materia) bereizi zituenak. XX. mendean heziketa erlijiosoan erabilitako katiximek gorputzaren irudikapen ezkorrena hartu zuten eredutzat, gorputza, deabrua eta haragiarekin batera, arimaren arerio bihurtu zen. Mende horren amaieran, aldiz, gorputzaren irudi ezkorra leundu egin zen hein batean, gorputza espirituaren tenplu modura irudikatzen hasi baitzen. Kristautasunak, gorputzasunaren irudikapen ezkorren kontra diskurtsoa zabaltzarekin batera, argudio anatomikoetan oinarritutako ezberdintasun generikoak ezarri zituzten (List, 2005, 180. or.), geroago garatuko zen gorputzaren diskurtso zientifiko-kulturalarekin partekatzen duen ezaugarrietako bat.

Mauricio List Reyes-en aburuz (2005, 177. or.), Thomas Laqueur izan zen aurretik egondako gorputzari buruzko eztabaida termino kulturalen jorratzen hasi zen lehenetarikoa. Gorputzasunaren esanahien ibilbide historikoa ikertu ahala, gorputzen gaineko diskurtso anatomikoa hauteman zuen eta dimorfismo sexuala baliatu zuen bereizketa generikoa ezartzeko argudio modura; geroago, gorputzen eraikuntza soziokulturalaren oinarri nagusietarikoa izango zena, hauen arabera gizabanakoei rol zehatzak esleitu eta generoen arteko dominazio-dinamikak ezarriko zituen. Denborarekin, generoaren diskurtso soziokulturalak emakumearen mendekotasuna sustatzeaz arduratu zen. Diskurtso zientifikoak, bere partez, sexualitatea hartu zuen interes bereziko elementutzat. Hala, diskurtso zientifikoak, diskurtso medikoarekin batera, sexualitate hegemoniko eta “perbertsoaren” arteko bereizketa ezarri zuen. Bereizketak jazarpen ekintza-modu zehatzak ekarri zituen berekin, honen bidez sexualitate ez normatiboak patologizatzea eta estigmatizatzea xede zutenak (List, 2005, 181-183. or.). Ikuspegi horri helduz, Michel Foucaultek *L’Histoire de la sexualité. La volonté de savoir* (1976-2018) lanean salatzen ditu bioteretik gorputzak kontrolatzeko xedearekin garatutako sexualitatearen teknologia eta hortik eratoritzen diren teknika diskriminatzaileak: “histerización del cuerpo de la mujer”, “pedagogización del sexo del

niño”, “la socialización de las conductas procreadoras” eta “psiquiatrización del placer perverso” (Foucault, 1970, 127-128. or.). Hein horretan,

cuerpo, sexualidad y género se vieron entrelazados en la construcción cultural de Occidente, y con ello se mezclaron aspectos cuyo sentido se basó en un orden “natural”, para con ello construir discursos ordenadores que le dieran a cada uno su lugar en la sociedad y, por tanto, quedarán claras las relaciones de subordinación entre ellos (List, 2005, 178. or.).

Gerora, feminismotik eta LGBTIQ+ kolektibotik garatutako gorputzaren planteamenduei esker generoaren eta sexualitatearen ikusmolde horiek aldatzen joan dira. Izan ere, *queer* teoriarako ezinbestekoa izango da gorputzaren kontzeptualizazioa, bertan adierazten baitira sexua, generoa eta sexualitatea eta, gainera, haien arteko loturak. Gorputzarekin harremanetan, *queer* teoriak defendatzen dituen oinarri nagusietariko bat da gorputzaz sortu den diskurtso kultural binario eta heterosexuizatzaila, zein honako hau justifikatzekotan garatu diren argudio esentzialisten ezeztapen erabatekoa. Preciado-k (2008) baieztatzen duen moduan, *queer* teoriarentzat “no hay dos sexos, sino una multiplicidad de configuraciones genéticas, hormonales, cromosómicas, genitales, sexuales y sensoriales. No hay verdad del género, de lo masculino y de lo femenino, fuera de un conjunto de ficciones culturales normativas” (178. or.).

Queer teoriak diskurtso honi heldu baino lehen, binarismoa gehienbat teorizatua izan zen Bigarren Olatuko feminista estatubatuar konstruktibisten eskutik, generoa kategoria sozial gisa proposatu zutenak –hau da, generoa eraikuntza sozial gisa ulertuta–, aurretik egondako generoaren diskurtso hegemoniko eta biologizistari aurre eginez (Preciado, 2011, 79. or.). Une horretatik aurrera sexu/genero binomioa erabiltzen hasi zen, alderdi biologikoa kulturaletik bereizteko xedearekin. Dena den, sexu eta generoaren arteko bereizketa zein loturak eztabaidarako gaia ere izan dira feminismoaren baitan. XX. mende amaiera aldera eztabaida areagotu zen bi kategoria horiei sexualitatearen auzia eransterakoan. Eve Kosofsky-k (1998, 41-44. or.) bildu zuen gisan, sexu, genero eta sexualitatearen artean ematen diren harremanak zein hauek ikertzeko moduak erronka teoriko garrantzitsua ekarri zuten teoria feministaren baitara; feminismoa generoari buruzko mugimendu soziala izanik, honen baitan sexualitateak zuen tokiaz gogoetatzen hasi zen. Azkenik, feminismoetan sexualitatearen gaia jorratzen hasi bazen ere, *Lesbian eta Gay Studies*, eta gerora garatu zen *Queer Theory*-a izan ziren sexualitatea ikergai nagusitzat bereganatu zutenak. Eztabaida teorikoaren testuinguru honetan

inskribatzen dira Judith Butler-ek, *queer* teoriaren pentsalari esanguratsuenetarikoak, sexu eta generoaz garatutako hipotesi berritzailea; teoria feministan gailendutako diskurtso generiko konstruktibista zalantzan jarri zuena 90eko hamarkadan. Butler-ek sexu/genero binomioaren ordez, sexu eta genero kategorien arteko bereizketa ezeztatu zuen eta, gainera, generoaren performatibitatearen (*gender performativity*) ideia erantsi.

But how, then, does the notion of gender performativity relate to this conception of materialization? In the first instance, performativity must be understood not as a singular or deliberate “act,” but, rather, as the reiterative and citational practice by which discourse produces the effects that it names. What will, I hope, become clear in what follows is that the regulatory norms of “sex” work in a performative fashion to constitute the materiality of bodies and, more specifically, to materialize the body’s sex, to materialize sexual difference in the service of the consolidation of the heterosexual imperative (Butler, 2011, XII. or.).

Coll-Planas-ek (2016, 35. or.), Butlerren irakurketatik abiatuta, *queer* teorian gorputza bi eratara jorratu dela aditzera eman du. Alde batetik, Javier Sáezek Sejo Carrascosarekin batera *Por el culo. Políticas anales* (2011) lanean gorputzaren ikuspegi konstruktibista irudikatu zuten; haien aburuz, gizartea da, azken finean, gorputzaren esanahiak ezartzen dituenak. Aitzitik, egileek ez dute alde batera uzten gorputzaren alderdi materiala, hau da, gorputzeko plazer, gaixotasun eta ahultasunari buruz ere idazten dute. Gaia lantzeko beste moduaren ordezkaria Preciado izango litzateke, *queer* teoriaren beste egile nagusietariko bat. *Manifiesto contrasexual* (2002) lan ezagunean garatzen duen “hitzarmen kontrasexualean” gorputza jartzen du haren proposamenaren erdigunean, horrela, genero eta sexu identitateez hitz egin ordez, erregimen heterozentratuaren aurka altxatzen diren gorputz mintzodunak (‘cuerpos hablantes’) ageri dira. Hurrengo moduan azaltzen du bere “gorputzaren teoria”:

El sistema de sexo-género es un sistema de escritura. El cuerpo es un texto socialmente construido, un archivo orgánico de la historia de la humanidad como historia de la producción-reproducción sexual, en la que ciertos códigos se naturalizan, otros quedan elípticos y otros son sistemáticamente eliminados o tachados. La (hetero)sexualidad, lejos de surgir espontáneamente de cada cuerpo recién nacido, debe reinscribirse o reinstituirse a través de operaciones constantes de repetición y de recitación de los códigos (masculino y femenino) socialmente investidos como naturales.

La contrasexualidad tiene como tarea identificar los espacios erróneos, los fallos de la estructura del texto (cuerpos intersexuales, hermafroditas, locas, camioneras, maricones, bollos, histéricas, salidas o frías, hermafrodykes...), y reforzar el poder de las desviaciones y derivas respecto del sistema heterocentrado (Preciado, 2011, 18. or.).

Bestalde, Coll-Planasek Preciadoren lanari, zein *Testo yonki* (2008) saiakerari, hainbat kritika egin zizkion, bereziki ikuspuntu biologizistagatik genero identitatearen eta gorputzaren arteko loturan ez sakontzeagatik eta, batez ere, gorputzen materialtasuna aintzat ez hartzeagatik (2016, 81-83. or.). Hala ere, Preciadoren *Yo soy el monstruo que os habla* (2021) lanean hauteman daiteke bere lanaren kutsu biologizista nabarmen murriztu dela denborarekin.

Azkenik, postmodernitatearekin gorputzaren irudikapenean bestelako ikusmoldeak gailendu dira. Modernitateko zibilizazioan nagusitu zen asmo kontrolatzailetik, jada, bizitzaren ardatz nagusiak zirenak –sexualitatea eta heriotza– at geratzen baziren ere; sexuaren natura arau moralen bidez mugatzen ahalegindu ziren oraindik ere (Ariès, 1992, 326. or.). Haatik, kontsumismoa ezaugarri duen gizarte postmodernoen eraginez hainbat muga eta debeku lausotuz joan ziren eta, ondorioz, sexu askatasunaren aldeko mugimenduak indartu ziren (Lipovetsky, 2000, 29-30. or.). Heriotzari dagokionez, postmodernitatean “biziraupenaren hizkuntza” garatuz joan da, osasuna eta gaztetasunarekiko kezka ia obsesiboa bultzatzen dituenak (Coll-Planas, 2016, 21-22. or.), Lipovetskyk (2000, 34. or.) gizarte kapitalistetako nartzisismo gisa izendatu duena. Alde horretatik, honako hau hauteman daiteke egungo gorputzaren kontzepzioaren inguruan “como objeto de consumo, moldeable, sin límites, potencialmente inmortal” (Coll-Planas, 2016, 11. or.). Gorputzaren gaiak izan duen bilakaera sinbolikoari erreparatuz gero, azpimarragarria da gorputzak gai arantzatsua izaten jarraitzen duela, besteak beste, kristautasunaren itzalagatik, ondoren literaturan ere islatu den bezala (Borda, 2010, 319. or.); euskal gizarte postmodernoan, kristautasunaren eragina nabarmen leundu den arren. Ildo honi jarraituz, aipatzekoa da Coll-Planasek (2016, 86-87. or.) gizarte garaikidearen gorputzari buruzko diskurtsoa aurretik ikusi den *queer* teoriekin aldaratzerakoan ondorioztatu izana *queer* teoriak, nahiz eta eztabaida honetan bide urratzaile bezain transgresore izan, aldi berean gorputzaren inguruko diskurtso kontsumista ere barneratu duela azkenean.

3. Corpusa: idazleak eta lanak

Aurreratu bezala, azterketarako corpusa dela eta, Arregiren *Bitan esan beharra* poema-bilduma izango da lanaren bizkarrezur nagusia, 2012an argitaraturiko poema liburuan irudikatzen baita argien gorputzaren gaineko poetika. Gainera, beste poetek jorratzen dituzten hainbat ardatz-tematiko ere bertan bilduta ageri dira han. Modu horretan, Olasagarren *Bizi puskak* (1996) eta *Puskak biziz* (2000) eta Angel Erroren *Gorputzeko humoreak* (2005) lanak ere baliatuko ditugu ikerketarako osagarri gisa.

Ezer baino lehen, nabarmendu beharrekoa da hiru poeta horiek ez direla gay literatura edo *queer* diskurtsoak barneratu dituzten euskal idazle bakarrak. Olasagarren kasuan, adibidez, poesian bezala, narratiban ere jorratu izan du gay identitatearen auzia *Ezinezko mailetak* (2004) eta *Poz aldrebasa* (2017) eleberrietan. Itxaro Bordaren *Ezer gabe hobe* (2009) edo Jon Ariza de Miguelen *Ohe hotzak* (2016) eleberrietan protagonistek ez dute genero identitate bereizgarririk eta “Judith Butler eta Monique Wittig lagun, generoaren berrirakurketa eta deseraikuntza da” lanok bilatzen dutena (Egaña, 2010). Poesia lesbianari dagokionez, Bordaren poemak edota Ekhine Eizagirrenen *Alde erantzira nabil* (2016) azter litezke, besteak beste. Diskurtso trans-en inguruan, aldiz, eta zoritxarrez, eremua urriegia da oraindik –Karlos Gorrindoren 1992ko *Ni naizen hori* eleberria aipatu behar da aitzindarien artean–.

Corpuseko testuei erreparatuta, Arregi, Olasagarre eta Erroren poema-liburuetan gay diskurtso argi, zehatz eta aldarrikatzaile batekin egiten dugu topo. Hiru idazleen arteko harremanak ere suma daitezke, hiruak izan baitziren *Volgako batelariak* aldizkari elektronikoko kide eta hiruak hartu zuten parte *Desira desordenatuak* (2010) argitalpenean. Halaber, poeta izateaz gain, itzultzaile gisa aritu direnean ere, Olasagarrek Auden eta Larkin gay poetak itzuli ditu eta Arregik *Volgako batelariak* agerkarian “Gay poesia” izenburupean Jacek Dehnel, Cathal Ó Searcaigh, Brane Mozetiè eta Dennis Cooper poeta garaikideen itzulpenak eskaini zituen eta, bestetik, Jorge de Sena poeta gay portugaldarraren antologia ere itzuli du MPK bildumarako. Era berean, Erro izan da Arregiren *Bitan esan beharra* (2012) gaztelaniara itzuli duena (*Debe de decirse dos veces*, 2014) eta Arregi edo Olasagarrenen belaunaldikide ez izan arren, Arregiren eragina agerikoa da Erroren poesian –eta Erroren ikuspegia ere bai, sarritan, Arregirenean–. Beraz, hiru poeta eta poetika desberdin izan arren, gay literaturan barruratzeko bide aberatsa eskaintzen dute.

Itzulpengintza lanen harira, zerrendatutako hiru poeten itzulpenen kasuan genealogia gay unibertsal bat bertakotzeko asmoa nabaritzen da. Eragin eta oihartzun nagusien artean, Kavafis, Cernuda, Auden edota Wilde aipa badaitezke ere, euskal kulturako erreferentziekin tartekatuta ageri dira (Lizardi, Aresti, Eako poesia egunak, Xabier Munibe, etab.). Erroren “Garai heroikoak 5” poeman (2005, 38. or.) Ruper Ordorikaren esaldi baten bariazio sexuatua egiten da –“gizonak behar du zalantza. Heldulekuren bat ere”–. Izan ere, hiru poetek aldarrikatzen duten gay identitatea tradizio literario unibertsal horren baitan kokatzeko asmoa, baina euskal tradizioarekin uztartuz, ezinbestean. Hots, “*think global, act local*” esaldia euskal poesiara ekarriz, genealogia gay unibertsal hori bere eginez euskal poesia gay eraberritu bat da garatu nahi dutena. Jarraian, ikerketarako baliatu diren liburuen berri emango da, laburki.

3.1. Rikardo Arregi Diaz de Heredia: *Bitan esan beharra* (2012)

Rikardo Arregi Diaz de Herediaren poesiaren ezaugarri bereizgarrienetako bat estilo erreflexiboaren gailentzea da. Erreferente klasiko eta kulturalen bidez egunerokotasuna eta, bereziki, maitasunaren kontzeptualizazioa modu konplexuago batean aztertzen duen poesia idazten du (Otaegi, 2012, 237. or.). *Bitan esan beharra* (2012) egilearen hirugarren liburua da, eta aurretik argitaratutako *Hari hauskorrek* (1993) eta *Kartografia* (1998) poema-liburuekin batera, hiru liburuek eskuratu dute Espainiako Kritika Saria.

Bitan esan beharra poema liburua hiru ataletan dago egituratuta: “Bizitza = artea”, “Amodiozko poemak edo” eta “*Requiem*”. Lehen atalaren izenari dagokionez, egileak berak Mikel Ayerberekin (2014, 258. or.) izandako elkarrizketan aitortu zuen haren ideia zela baieztapen honen bidez nola bizi behar den galderari erantzutea bizimodu berri bat proposatuz: bizitza bizitza artea balitz bezala eta bizitzarekiko nolabaiteko konpromisoa duen artea sortu. Bigarren atalean, amodiozko poesiari buruzko irakurketak biltzen dira, zehazki 47 amodiozko poema, nahiz eta izenburuko “edo” horrek –“Amodiozko poemak edo”– irakurleari aurreratzen dion ez direla soilik ohiko amodiozko poemak izango. Azkenengo atalak latinezko *Requiem* hitza jasotzen du, “hildakoentzako musika” esanahia adieraziz. Hortaz, poema-bilduma literatur tradizioiko beste gai unibertsal batekin ixten da, heriotzarenarekin. Bertan aurkitzen da, bat aipatzearren, Luis Cernudari eskaintzen dion poema antologikoa: “Luis Cernudaren hilobia” (2012, 150. or.).

3.2. Juanjo Olasagarre: *Bizi puskak* (1996) eta *Puskak biziz* (2000)

Denbora zein geografiak berebiziko garrantzia dute Olasagarreren lan literarioan. Aztergai diren poema-liburuek pasa den mendeko 80ko eta 90eko hamarkadetako Sakanako errealitatearen bilakaera narratzen dute askotariko pertsonaiez sortutako poemen bidez. Sakanaren irudikapenean nolabaiteko bilakaera ematen da poema-bilduma batetik bestera, hasiera batean giro itogarri eta zapaltzailea zena, ondoren pesimismo eta ironia lirikoaren bidez irudikatzen da (Otaegi, 2012, 201-244. or.). Kontakizun poetikoko pertsonaiek bizipen zeharo ezberdinak badituzte ere, denboraren igaroa eta gatzaroaren nostalgia dira horien olerkiak zeharkatzen dituzten ardatzak. Azterketarako hautatutako olerkiak Josema Irutagoien eta Txema Kortez pertsonaienak izango dira, subjektu gayen bitziza soziala eta prozesu introspektiboak irudikatzen baitituzte euren poemek.

3.3. Angel Erro: *Gorputzeko humoreak* (2005)

Angel Errok, aurrez *Eta harkadian ni* (2002) argitaratu ostean, izenburutik bertatik gorputzaren zentraltasuna iradokitzen duen *Gorputzeko humoreak* kaleratu zuen 2005ean; gorputzaren materialtasuna bai, baina gorputz solidoaren elementu likido eta likitsak ere aintzat dituen poema-bilduma:

La teoría de los humores, cuyo florecimiento se dio en la Grecia antigua, conjunta la personalidad con la química del cuerpo. Considera como fuerzas principales el frío y el calor, lo seco y lo húmedo, lo cual conforma los cuatro humores del cuerpo: sanguíneo, flemático, colérico y melancólico. Para los antiguos, la personalidad de cualquier hombre estaba conformada por los cuatro humores, aunque uno generalmente sobresalía frente a los otros y ése era el que determinaba tanto su personalidad como su físico. Los estados de salud (eucrasia) y enfermedad (discrasia) humana se atribuían al adecuado –o inadecuado– equilibrio de estos humores en el cuerpo (Sosa, 2007, 172. or.).

Humoreen teoriak antzinako Greziara garamatza, molde klasikoak zipriztinduriko poesiara, poema liburuko azaleko anforaren ilustrazioan iradoki legez. Modu horretan, ilustrazioa bere poetikaren metafora bihurtzen da: anforaren ilustrazioaren erdialdean telebista ikusten ari diren bi gizon ageri dira; molde klasikoaren baitan eta egunerokotasuna txertatzen duen poesia garatuz.

4. Analisi literarioa

Poema liburuetan aurkitutako gorputzaren idazketen argira, analisi poetikoaren atala hiru ardatz-tematikotan dago egituratuta. Lehenik, “gay poesia” atalean poesia mota horrek corpuseko lanetan betetzen duen tokia bistaratuko da. Bigarren atalean poema-bildumetan ageri diren gorputzen arteko harremanak nabarmenduko dira; beste elementu batzuekin harremanetan agertzen direnak, hala nola, espazioaren erabilerarekin. Azkenengo atalean, gorputzaz garatu den kontzeptualizazio postmodernoarekin bat datozen gorputzaren irudikapen poetikoak aztertuko dira.

4.1. Gay poesia

Gay poesiaz hitz egiteak, idazleen poetiken murriztapen sinbolikoaren sentsazioa eman lezakeen arren, poeta hauen lanetan behar bezain-besteiko ikusgarritasuna eskuratu ez duen alderdi zehatz baten aldarrikapena da. Zentzu honetan, Alfredo Martínez Expósito-k (2011) esan izan du: “La actitud más extendida ante una gran obra de contenido homosexual consiste en una inmediata y tenaz des-homosexualización de la misma: la obra es grande por otros motivos, se señala, y la temática homosexual ni quita ni pone a su grandeza” (28. or.). Horregatik, corpuseko poema liburuen irakurketak “des-homosexualizatzaileen” alderantzizko noranzkoa hartzen dute, gaitasuna analisiaren erdigunean kokatuz.

Rikardo Arregiren “Gay poesia” (2012, 20. or.) olerkian honako aitortza egiten du: “eta askotan ez dakit zerk lotsarazten nauen gehiago, / poeta hitzak edo maritxu hitzak”. Izenburutik hasita, zuzenean lotzen dira bere poetikan gogoeta poetikoak eta gay izaerak duten garrantzia, bata bestearengandik bereizi ezingo balira bezala. Horrenbestez, *Bitan esan beharra* (2012) liburuko poemek maritxua izanik poesia idazten duen norbanakoaren ikuspuntua eskaintzen dute, gorputz iruditeriari ere erreparatzen diona.

Gauzak horrela, “...no diré que Petrarca no nos sirve, / Diré que no nos basta” González Iglesiasen aipuarekin hasi eta “argi dago / Petrarka ez zaigula nahikoa” bertso-lerroekin amaitzen da Arregiren “XXXVIII” poema (2012, 133. or.). Olerkian garatzen den gay identitatearen idazketa poetikoa nabarmentzen da, erresistentzia poetiko baten formulazioa ere bihurtuko dena. Lan artistikoa garatzerakoan, maitasun erromantikoa eta haren proiektio poetikoaren berrikuspena ez dira izango poetak bu-

ruan izan dituen kontzepzio bakarrak (Ayerbe, 2014, 259-260. or.). Poema amodiozko literatur tradizioaren berrikuspen bat da, non González Iglesiasen hitzen bidez hausnarketa metapoetikoa bideratzen den. Bertso-lerroetan zehar, ahots poetikoak maitalearen gorputzaz idaztea baimentzen dion hizkuntza poetikoarekin esperimentatuz doa, gay poesia idazterakoan literatur tradiziotik jarauntsitako molde eta erreferentziak eskas geratzen direla berresten duena. Alde horretatik, gay poesian, poemaren objektu testuala ez da emakumezkoa izango, gizonezkoa baizik. Aldaketa horrek berekin dakar emakumezkoari buruz idazterakoan baliatu diren baliabide literario eta linguistikoen aldaketa, baita erreferentzia literario berrien bilaketa ere. Bertso-lerroak emakume bati amodiozko poema batean hitz egiteko erabiltzen diren topikoen metaketa dira, aldi berean, gizonezko narratarioaren gorputzari zuzentzerakoan nahikoak ez direnak eta, ondorioz, ahots poetikoa esperimentaziora bultzatzen dutenak: “ez da zure aurpegia fin eta / delikatua. Urradurak edonon uzten dizkit bizarrak”.

Molde berri hauen bilaketa ez da soilik ematen gizonezko narratarioaren fisikoa deskribatzerakoan, harreman sexualei buruz dihardue-nean ere azaleratzen da. Harreman sexual heterosexualen irudikapen tradizionalaren ordez, espazioa zein gorputzez aritzeko hizkuntza poetikoaren eraldaketa ematen da olerkietan. Hori dela eta, “XIII” poeman (2012, 99. or.) “baldar”, “trakets”, “desegoki” eta “harro” adjektiboen bidez deskribatzen da basoan kokatzen den harremana, aurreko literatur tradizioarekin kontrastatuz. “XI” poeman (2012, 96. or.) modu are esplizituagoan irudikatzen da harremana. Kasu honetan, poemaren gay irakurketa bi gorputzak berdinen artekoak direla iradokitzean jasotzen da; bertso-lerroetako “arrasto linguistikoei” esker, Carlota Gutiérrez-en (2012) terminologia baliatuz. Horrekin batera, “XXXVIII” olerkian (2012, 133. or.) ere “fintasanaren” aurkako iruditeria nagusitzen da, hizkuntza poetiko horren ezeztapena garatuz eta, harremana gorputzen arteko “borroka” gisa islatuz; bertso-lerroetan agertzen diren zakilen, mihien, izterren, hanken eta besoen borroka, hain zuzen.

Edonola ere, poemetan ez da beti hain modu esplizituan adierazten genero berekoen arteko harremanak direnik. “IX” poeman (2012, 92. or.), adibidez, poetak euskararen genero komunztadura ezak baimentzen duen anbiguotasunarekin jolasten du. *Ni* poetikoak bere buruari “zer izango da zu izatea” galdezka garatzen da poema: “zer, zure larruan egotea, / zure begiez mundua ikusi, / nire gorputza, nire gogoa, / kaleak eta errepideak”. Poeman Bestearen lekuan egotea haragi bihurtzen da, Bes-

tearen tokian egoteak haren gorputza izatea eskatzen baitu. Azkenik, *ni* poetikoaren eta Bestearen genero eta harreman anbiguotasunarekin amaitzen da, berdintasunaren baliabidea erabiliz eta, horrenbestez, irakurlearen balizko interpretazio heterosexuala zartatuz: “zer izango da zu izatea / zer, zure botak jarri goizean. / (Hori badakit, neurri bereko / oinak ditugu alde-aldean / jainkoak ondo portatu dira)”.

Angel Erroren “Goizaldea” poeman ere (2005, 53. or.) pertsonaien genero identitatea zehaztu gabe geratzen da. Olerkia aberriaren alde “borrokatzera” doanari egindako apelazioa da, euskal gatazkako aldarrikapenen berridazketa ironikoz osatua joan ez dadin. Olerkian, Bordak (2013, 318. or.) ohartarazi zuen modura, singularreko izenordainen eta komuntaduraren bidez (“aberriak ez zaitu behar / nik beste”) harremanaren anbiguotasuna mantentzen da, interpretazio posibleak ugarituz. Aztertutako poemekin aldaratuta, Olasagarreren poema-liburuetan “gay poesia” Josema Irutagoien eta Txema Kortés pertsonaien bidez garatzen den gay bizipenaren pertsonifikazio poetiko modura ematen da. Aldez aurretik definitutako pertsonaien gainean eraikiriko poesia narratiboa izanik, anbiguotasun zantzu gutxi aurki baitaitezke olerkietan.

4.2. Harremanak edo: ezkutuaren kartografia

Rikardo Arregik “Amodiozko poemak edo” atala (2012, 79-145. or.) kokatzen du bere lan poetikoaren erdigunean. Amodiozko poesien genealogiaz jakitun, tradizio horren bilakaera eskaintzen du Erromantizismoaren aurreko eta osteko moldetara joz (Ayerbe, 2014, 259-260. or.). “XXII” poema (2012, 112. or.) Marguerite Yourcenarren aipu batek irekitzen du: “bihotz gehiegi dago maitasun poemetan”. Poetak maitasunaren iruditeriaren parte den bihotzaren irudi arketipikoa hartzen du hastapen gogoeta-gaitzat. Bihotzari buruzko idazketa tankera anatomikotik abiatzen da, maitasun erromantikoko bihotzaren irudi metaforikoa bihotz materialetik bereiziz. Bihotzaren bi irudiek adiera ezberdinak dituzten heinean, lehenak amodio erromantikoaren idealizazioa metaforizatzen du eta bigarrena, ordea, maitasunaren alderdi fisikoaren ordezkaria da, hots, amodioaren gorputzasunaren ikurra. Bien arteko harremana oposiziotik ematen dela esan daiteke. Bihotzaren irakurketa maitasun erromantikoko moldearen interpretazioa ere bada, baina batak zein besteak duten esanahiaren artean, idealizazioak alde batera uztearen aldeko aldarria egiten da olerkian. Hurrengo bertso-lerroek irudikatzen duten eran, gorputzek harremanetan duten lekua nabarmenduz: “Biho-

tzak ahantzi eta gorputzak maitatzen / hasi ginen hamazazpigarren minutuan”.

Juanjo Olasagarreren olerkietan ere ageri da maitasunari buruzko gogoeta, harreman gatazkatsuen bitartez irudikatzen direnak. Honen erakusle da “Josema Irutagoien zentsorea Josema Irutagoieni kargu hartzen” poema (2000, 15. or.), non *ni* poetiko gayak kargu hartzen dio bere baitan armairuan ezkutatuta datzan *niari*. Era berean, beste olerki bateko “Maitasuna ez da bi lagunen arteko kontua / baizik eta ideia eta banakoa-ren artekoa” (2000, 101. or.) bertso-lerroek aditzera ematen dute pertsonaiak bizi duen barne gatazka harreman eredu heterosexualizatzearekin. Azkenik, Txema Kortesez Irutagoien armairutik ateratzera bultzatzen duenean leunduko dena: “Beraz, Irutagoien, zatoz gizonetako bekatura / zaitudan desira, maita eta desordena” (2000, 106. or.). Irutagoienek bere identitate sexuala onartu arte irudikatzen duen bidaia pertsonalean ezin aitortu daitezkeen grinak ageri dira. Pertsonaia horren kasuan gainera, desira aldatzen doa: ukapenetik onarpenera, baina tartean ezkutuan mantentzen dena. Hiru egoera horien artean ezkutuko aldiak bereganatuko du berebiziko garrantzia, bai Olasagarreren olerkietan, eta maiz Arregi eta Erroren poemetan ere. Halaber, “en una cultura en la que el deseo hacia personas del mismo sexo está todavía estructurado por su condición característica de público/privado, marginal y central a la vez” (Kosofsky, 1998, 35. or.), gorputzak ez dira soilik esanahiz betetzen deskribapen poetikoetan edo amodiozko poesiaren irakurketa gogoetatsuan oinarrituta: gorputzek egiten duten espazioen erabilerak ere hauek definitzeko gaitasuna izango du.

Aurreko poeman ikusi den bezala, Josema Irutagoien bere homosexualitatea ezkutatzera behartuta egon den pertsonaia da. Foucault-ek (2007) formulatutako biopolitikaren baitan kokatu zuen “sexualitatearen gailutik” ulertuta –geroago Preciadok (2005) “sexupolitika” gisa birformulatu zuena–: garai kapitalistetako biobotereak sexupolitikaren bidez gauzatzen du bere kontrola. Hala, sexupolitikak gorputzen arteko harremanak baldintzatzen ditu, betiere heterosexualitatetik garatutako egiturara moldatuz. Honen arabera zedarritu zen normaltasunaren erretorikaren arabera⁷, “la identidad homosexual, por ejemplo, es un accidente

[7] “Normaltasunaren erretorika” (‘retórica de la normalidad’) ulertzen da norma “normal” eta “natural” bezala aurkeztera zuzenduta dagoen diskurtsoen multzo gisa. Eta normaltik ateratzen den oro, beraz, “antinatural” eta “anormal” bezala sailkatzen duena.

sistemático producido por la maquinaria heterosexual, y estigmatizada como antinatural, anormal y abyecta en beneficio de la estabilidad de las prácticas de producción de lo natural” (Preciado, 2011, 22. or.). Gorputzen kontrolaren bidez diharduen sistema baten aurrean, gorputz ez normatiboek existitzeko duten aukera bakarra ezkutaketa eta iluntasuna izango dira. Foucault-en (2007) hitzetan esanda: “En definitiva, no existirás salvo en la sombra y el secreto” (102. or.). Dena den, existitzea bera, ezkutuan izan arren, erresistentzia modu bat ere bada. Jazarpen sistematikokoaren aurrean, identitateek babes-bide eta erresistentziarako baliabide ezberdinak garatu dituzte, horien artean, gay identitateek espazioak egiten duten okupazioa. Fernando Davis-ek (2014, 23. or.) teorizatutako gorputz homosexualaren kartografia libidinalaren ildotik eratortzen da hemendik aurrera “ezkutuen kartografia” deituko duguna; ezkutuan mugitzen diren gorputzek inguratzen dituzten espazioak.

Hori horrela, Arregiren zenbait poemetan ezkutututakoaren aurreko kargu hartzea ere jasotzen da; baina, kasu honetan, Besteari zuzenduta: “inork ikusten ez gaituenean / baino ez duzu amore ematen” (2012, 121. or.). Olerkian ezkutuan dagoen espazio, eta norbanako, bati egiten zaio erreferentzia. Hitzotan sumatzen den doinu salatzaileak aukera ematen du Besteak espazioak egiten duen erabileraren zeharkako kritika azalera. Narratariorak espazioa babesleku gisa erabiltzen du, ondorengo poemetan ikusten den adiera subertsiborik gabe, nahi bada. Horren arrazoa Didier Eribonek jasotzen du: “la injuria real o potencial, es omnipresente en su vida: la persona debe saber, por ejemplo, dónde puede dar la mano a su pareja o manifestar un gesto de ternura y dónde es mejor no hacerlo, so pena de exponerse al insulto” (2000, 63. or.). Homofobiak, beraz, identitate periferikoen eremuaren okupazioa baldintzatzen du. Horrela, ezkutuko eremu pribatua bilakatzen da beren nahiak aitortzeko espazio bakarrak; gorputzak indarkeriatik babesten dituen ezkutuko kartografia osatuz, hain zuzen. Guztiarekin ere, ezkutuen kartografia babegune ez ezik, erresistentzia politikorako gune ere bihurtuko da eta honekin batera, kartografia horren parte ez diren espazioak okupatzeko aldarrikapenak ere agertuko dira.

Gorputzak eta espazioak marko hegemonikoetan idazten dituzten generoa eta sexualitatea bezalako teknologien ondorioz, identitate disidenteeek idazketaren bidez esperimentatzen ahalegintzen dira, erregimen horietatik aldentzeko modu gisa. Aurre egiteko eta,aldi berean, ezkutatzeko beharrak, kartografia eta hiztegi propio bat garatzera daramatzate subjektuak. Horren erakusle dira Arregiren “Gay life” poeman (2012,

31. or.) aipatutako lekuak, adibidez, “dark room”ak, “cruising area”; “XI” poema (2012, 95-96. or.), basoa eszenatoki duena; “IV” olerkian (2012, 86-87. or.) iluntasunari egiten zaion gorazarrea. Olasagarrek *cruising area* ezaguna den basoa baliatzen du Irutagoien eta Kortesen arteko enkontrua irudikatzeko “Josema Irutagoienek ezagutzen ez duen Txema Kortés parkean ikusitakoan” poeman (1996, 70. or.; 2000, 23. or.). Olerkietan garatzen den hiztegia zein kartografia praktika sexualen zein espazioen garrantzia uzten dute agerian; bien arteko intersezioak irudikatuz. Funtsean,

la apropiación y ocupación de determinados espacios por parte de los homosexuales como lugares de encuentro y socialización constituye una estrategia política que desafía la hegemonía heteromasculina de las ciudades y las mecánicas disciplinarias que trabajan en la construcción y reproducción heteronormada de los cuerpos (Davis, 2014, 23. or.).

Olerkietan gailentzen den ezkutuaren kartografiaren nagusitasunaren baitan, ikusgarritasuneko aldarrikapenak formulatuz doaz, espazio zehatz batzuk ez ezik, munduan ibiltzeko duten eskubidea eskuratuz. “Ausartago nahi nuke amodioa” bilakatzen da, esaterako, Angel Erroren “Nire izena mirailan” (2005, 21. or.) olerkiaren kontsigna, eta badirudi ondoren aipatzen diren espazio publikoetan ere (Villavesa, kaleetako grafitiak) erakutsi nahi lukeen amodioa aldarrikatzen dela. Beste hitzetan esanda, *ni* poetikoak desioa espazio publikoetan adierazteko grina ematen du aditzera, lekuez jabetzeko desira, gorputz ez normatiboak egunaren argian ateratzera gonbidatzen dituenak, oraindik faltan diren espazioen konkistari hasiera emanez.

4.3. Postmodernitateko gorputzak

Arregik aurreratu bezala, tradizioetik eratorririko moldeak ez dira nahikoak, ez garai berriez mintzatzeko, postmodernitateko literaturak erakusten duenez, ezta gay harremanez idazteko ere. Postmodernitateko gorputzaren diskurtsoei dagokienez, corpuseko poema-liburu orotan agertzen dira honi lotutako ardatzak; gorputzaren hilkortasunaren eta estetikaren terminoetan, batez ere. Rikardo Arregik heriotzaz eta hilezkortasunaz idazten du “Zuhaitz eroriak”, “Argiaren jainkoa” eta “Gerra argazkia” poemetan (2012, 20-22. or, 59. or, 67. or.). Hiruren artean, “Argiaren jainkoa” (2012, 59. or.) olerkiaren bertso-lerroetan ageri da bilduta haren gogoeten abiapuntua. *Ni* poetikoak taberna bateko komunetara sartzean, automatikoki pizten diren argiez konturatzen denean izaten

duen pentsamenduen kontaketa biltzen du poemak. Gertakizun horren bitartez, argia gorputzarekin eta jainkotasunarekin jartzen da harremanetan: “Argi elektroniko polit hauek, / ez zuzenak, beroak, / ez ditu berez sortu / alegiazko izpiritu batek, / nire gorputz materiazkoak baizik”. Postmodernitateko gizarteak erlijioarekin bizi izan duen desengainuaren ondorioz, argiaren eta jainkoen arteko identifikazioa apurtzen da; horren ordez, gorputza eta haren kultura gizartearen erdigune gisa jartzen dira, hots, gorputza argiaren sortzaile bihurtuz, gorputzaren inguruan egituratzen den gizartea irudikatzen da.

Gizarte postmodernoa gorputzak duen zentralitateak hilkortasuna bihurtzen du biztanleen kezka nagusietako bat. “Zuhaitz eroriak” poeman (2012, 20-22. or.), esaterako, arbola ihartua gorputz hilkorren metafora gisa darabil. Maiz gorputzeko anatomian bilatzen du heriotzaren kausa, aintzat hartu gabe heriotza ez dela soilik gaixotasunaren ondorio, baizik eta gorputza berez heriotzara zuzenduta dagoelako. “Gerra argazkia” poema (2005, 67. or.) gogoeta horren jarraipentzat hartu daiteke. Oraingoan naturaren presentziari objektu materialak kontrajartzen zaizkio, giza gorputza ez bezala, hauskorrek izan arren, hilezkorrek direlako. Modu horretan, gerra-testuinguruetakako krudelkeria eta hilketak “haragia hauskorra den frogarik behinena” bilakatzen dira. Olerkiaren mami simbolikoa bi bertsotan laburtu daiteke: “errazki konponduko lukete igeltse-roek / medikuek jadanik konpondu ezin dutena”.

Juanjo Olasagarrek eta Angel Errok ere Arregiren gorputzaren gertuko kontzeptzioa baliatzen dute, baina hilkortasunaz baino, gaztetasuna eta denboraren igaroa, hau da, *tempus fugit*-aren topikoa da gehienbat landutako gaia. Olasagarrenen bi poema-liburuetan nostalgiatik idazten da gaztetasunaz, liburu batetik bestera larriagotuz doana eta gorputza ez ezik, plano emozionala ere zeharkatzen duena: “Zaila duk bizitzea gorputza gazte ez / eta gogoak ez jakinarena egiten duenean, / eta, hala ere mailegatutako ilusioekin bada ere, / horretan jarraiarazi nahi nauk. Zaila duk” (2000, 59. or.) diotso Irutagoienek bere buruari.

Ildo beretik, Angel Errok gorputzari buruz idaztean bi dira berekin agertzen diren ardatzak: edertasuna eta gaztetasuna. Lehenak poema liburuari hasiera ematen dio “Edertasuna” izeneko olerkiarekin (2005, 9. or.), non edertasunak argazki edo oroigarri moduan funtzionatzen duen; gaztetasunaren amaieraren eta zaharkitzearen hasieraren ikur. Olerkian ederra hilezina da, baita absolutua ere, ez du absentsiarik pairatzen –“ez daki deus desiraz / hil beharraz”-. Edertasunak ez du gabeziarik, denbo-

ran zehar mantentzen da eta, desiratu ordez, desiratua da. Oraindik ere gaztea sentitzen den *ni* poetikoak, ordea, biak pairatzen ditu, edertasunaren abandonua eta horren desira; gizakiaren natura osatugabea berresten dutenak.

Gorputz gazte-eder binomioa hilkortasunaren hariarekin lotzen da “De vita beata” poeman (2005, 14. or.). Heriotzaren aurkako borrokan irabazle ateratzeko ezintasunaren onarpenerako prozesua hasten da eta, azkenean, “16. Garai heroikoak” poeman (2005, 51. or.) une gorenera heltzen da. *Ni* poetikoak behin betiko ematen du amore, Arièsek (1992, 326. or.) deskribatutako heriotza ekidin ezinaren aurrean: “baina nonbait irakurrita dakit / galkortasuna ere dela eder, / ez bakarrik edertasuna galkor”.

Beste aldetik, gorputzaren alderdi material eta hilkorrari lotuta ageri da, zenbait olerkitan aipatzen den arriskua. Nahiz eta gizarte homofobo batean egon, minaren posibilitatea ez da beti kanpoko agente gisa azaltzen: HIESaren arriskua ere itzal konstante bat izan da kolektiboaren baitan, gorputzen barrutik ematen den osasunaren mehatxua. Izan ere, Gabilondok (2010, 157-193. or.) literatura marianoari kritikaturako HIESari buruzko isiltasunaren aurrean, Olasagarrenen *Puskak biziz* (2000) liburuan gaixotasuna pairatzen duten bi pertsonaia ageri dira, hau da, bi gorputz gaixoen narrazio poetikoa: Debra Woolf eta Joxerra Agirre. Kasu honetan bi pertsonaia heterosexual. Horren bidez Olasagarrek gay komunitateari lotu izan zaion estigmatizazioaren inbertsioa burutzen du, gaixotasuna, azken finean, ez delako kolektibo ezta identitate zehatz batzuetara mugatzen.

Dena den, Erroren poemetako gorputzasunaren lanketak, bestelako adiera-mailak ere bereganatzen ditu, Arregiren poemetan bezala. Besteak beste, postmodernitatean gailendu den “gorputzari gorazarre” kontzeptualizazioa ere aurki daiteke, gay kolektiboaren egiturekiko lotura esanguratsua duena:

El cuerpo es, en definitiva, un producto social y un tipo particular de capital cuyo valor de intercambio es fundamental para la organización de la sociabilidad en el entorno gay. En un mundo estructurado sobre un deseo erótico, la belleza es un valor de cambio y, por tanto, “fuente de poder social” (Johnson y Lennon 1999: 155) si se tiene un cuerpo socialmente valorado (Johnson eta Lennon, *apud* Enguix, Begonya, 2010, 90. or.).

Aipaturikoa modu argiagoan irakur daiteke Arregiren “XLVI” poeman (2012, 144. or.). Kasu honetan, beste gizonezko bat desiratzen duen *ni* poetikoaren bidez itxura fisikoaren garrantzia azaleratzen da kosifikazio modura. *Ni* poetikoa kolektiboan berebiziko presentzia duen gorputzen merkatuaz kontziente izanik, rol hori jokatzeko du, haren araukin jolastuz: “badakit egokia naizela / zuretzat gorputzen merkatuan. / Ez lotsatu, ez. / Azokan eroso mugitzen naiz. / Ez dit axola / zure objektua izatea. / Salneurriaz, hitz egingo dugu”. Ikus daitekeenez, poemetako begirada gizonezko batetik abiatzen da eta haren objektua beste gizonezko bat den arren, begirada erotizatzaile eta objektualizatzailea mantendu egiten da. Hortaz, gorputzarekin batera begirada ere agertzen da poeman, Gervillak (1999) Lipovetskyren *La era del vacío* (1990) lanean oinarriturik ondorioztatu zuenaren ildotik: “la estética del cuerpo se encuentra ligada al placer de ver y de ser mirado, de exhibirse a la mirada de los demás” (114. or.). Bestalde, ez da harrizkekoa begirada kosifikatzailea gay identitateetan ere agertzea, azken finean, merkatuak kolektiboko identitateak kontsumorako objektu bihurtu baititu, haren dimentsio politikitik urrunduz (Eribon, 2000, 10. or.), ondoren gorputzenganako begirada objektifikatzailearen garapenean eragina izan duena. Are gehiago, zenbait gorputz-atalek arretoa berezia eskuratu dute. Esaterako, lehen aipaturiko Erroren “5. Garai heroikoak” olerkia (2005, 38. or.) zakilari egindako oda bat litzateke eta Irutagoien olerki batean desira ere hizkera gordinak zeharkatzen du («Gustura joko nioke larrua, gustura / sartuko nioke buztana ipurditik», 1996: 71; 2000: 24). Horrela, sexu organoen aipamena zuzenean lotzen da kolektiboko identitateetako zenbait aldarririkin

La genitalidad no es solo de tremenda importancia en la construcción del esquema sexual: también lo es, en muchas ocasiones, dentro de la definición de las orientaciones sexuales, que para deshacerse de prejuicios y odios sociales anteriores han procedido a la reificación e insistencia en los órganos sexuales (con lo que tanto la vulva, en el imaginario lesbiano, como el pene, en el imaginario de los hombres homosexuales, ocupan lugares muy señalados) (Duval, 2021, 134. or.).

Amaitzeko, nabarmendu behar da postmodernitateak garatu dituen joeren artean subjektu disidenteek enuntziatio-lekuak bereganatzea izan dela abiapuntu nagusienetarikoa bat. Azterlan honen foku nagusia gay poesia izan arren, Angel Erroren poema-liburuan “Gerrako haurrei buruzko poema” (2005, 52. or.) aurkitzen da, non gorputzari buruz hitz egiten da trans subjektuen ikuspuntutik. “Granada galdu batek / mutila-

tutako neska ezagutzen dut” bertso-lerroekin hasten da olerkia. Poema gerra garaian kokatzeak “mutilatu” adjektiboaren anbiguotasun linguistikoarekin esperimendatzea baimentzen du, bi adiera biltzen dituen hitz-jokoa sortuz: lehenak, gudak eragindako galera fisikoari egiten dio erreferentzia, eta bigarrena “maskulino” adjektiboaren sinonimo gisa darabil. Erabilera horren bitartez, poeman aldarri bakezalea ez ezik, haur transexual/transgeneroek bizitzen duten egoeraren salaketa burutzen da. Olerkia honela amaitzen da: “falta zaion haragi puskarengatik negarrez”. Diferentzia sexualean oinarritutako diskurtso generiko hegemonikoak eta olerkiaren garapena aintzat hartuta, poemako haragi puska zakilarrekin identifikatu liteke eta, beraz, haurraren sufrimendu iturria sinbolizatuko luke; genero binarioaren inposizioekin bat egiteko ezinbestekoa jotzen den genero eta sexu-organoen arteko identifikazio normatiboa, alegia.

Miquel Missék (2018) bere saiakeran salatzen duen modura, diskurtso kultural bitarrak pertsona trans-en gorputza seinalatzen du euren ondoezaren sorburu gisa eta kirurgia planteatzen da ondoez horren irtenbide bakar gisa. Guztiarekin ere, azken aldiko aktibismo trans-ak azpimarratu duen moduan, “el cambio corporal no lo es todo, no resuelve todos los malestares, no otorga una nueva vida [...]. El cuerpo es el lugar en el que se expresa el malestar, pero no es la fuente del malestar trans” (2018, 118. or.). Hori dela eta, Missék (2018, 30. or.) proposatzen du pertsona transen gaiari lotutako ezinegonaren iturria ez dela gorputza, baizik eta kultura binarioak gorputzaren gainean ezartzen duen kontzeptualizazio zurruna, olerkian salatzen dena, hain zuzen.

5. Ondorioak

Rikardo Arregi Diaz de Heredia, Juango Olasagarre eta Angel Erroren poema-bildumak gay poesiaren ikuspegitik aztertzerakoan hautematen da gogoeta metaliterarioak zein gorputzaren idazketak berebiziko garrantzia dutela euren poetiketan. Gay identitatetik gorputzari buruz idazterako orduan, erreferente eta baliabide linguistikoaren eskasiatik abiatuta, poema-liburuek hausnarketa poetikorako bidea irekitzen dute. Olerkietan garatzen doazen molde berri horietatik gorputzari buruz nola idazten den azaleratzen da, adibidez, gizona narrazioaren eta harreman sexual zein sentimentalaren deskribapenetan, zein hizkuntzaren genero anbiguotasunarekin egiten diren joko linguistikoetan.

Gorputzaren idazketak zeharkatzen dituzten literatur diskurtsoak gizarte heteronormatibo eta postmodernoen ideologiatik eratorritzen dira nagusiki. Erregimen heterozentratuak ezinbestean baldintzatzen du gay subjektuen bizipena maila ezberdinetan. Horrela, gorputzaz gozatzen duten subjektuak ageri dira olerkietan, bai eta espazio zehatzen bidez babesteko beharra pairatzen dutenak, ezkutuan murgiltzen den kartografia sortuz. Bestalde, poetek partekatzen dituzten beste gaietako batzuk bat datoz gizarte postmodernoan eman den gorputzaren irudikapenarekin; hala nola, gaztetasunaren nostalgia, hilkortasuna edota kosifikazioarekin batera. Bestalde, kontsumo-gizarte eta gay kolektiboaren begirada erotizatzailea biltzen duten eta *queer* perspektiba argi batetik idatzitako poemak ere ageri dira.

Amaitzeko, ikerketa honen bitartez euskal gay poesia modu bereizian eta bestelako irakurketak garatzeko bitarteko gisa aztertu bada ere, nabarmendu nahiko genuke horrek ez lukeela inola ere poeten zein poemarioen signifikazio-gaitasuna mugatu behar. Bestela esanda: Rikardo Arregi Diaz de Heredia, Juanjo Olasagarre eta Angel Erroren lanak ezin daitezke soilik gay poesia gisa definitu, gay literaturaz haragoko planteamendu poetiko unibertsalak plazaratzen dituzten heinean.

6. Bibliografia

- Álvarez-Uria, A. & Lasarte, G. (2012). *Gorputza eta generoa: euskal kulturaren eta literaturan*. Gasteiz: Emakunde.
- Ariès, P. (1992). *El hombre ante la muerte*. Madril: Taurus.
- Arregi Diaz de Heredia, R. (2012). *Bitan esan beharra*. Irun: Alberdania.
- Atutxa, I. (2011). Hacia una *Queer Basque nation* desde la poesía de Itxaro Borda, *Lectora: revista de dones i textualitat*, (17), 199-219.
- Ayerbe, M. (2014). Entrevista a Rikardo Arregi o el frágil equilibrio entre decir, no decir y repetirse. *Tintas. Quaderni di Letterature iberiche e iberoamericane*, 4, 257-261.
- Borda, I. (2010). Gaiaren minean. In I. Egaña (arg.), *Desira desordenatuak: queer irakurketak (euskal) literaturaz* (317-334. or.). Donostia: Utriusque Vasconia.
- Borda, I. (2013). Intimitatea, zartagailu. *452°F: revista de teoría de la literatura y literatura comparada*, 9, 42-55.

- Butler, J. (2002). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York eta Londres: Routledge.
- Butler, J. (2011). *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. New York: Routledge Classics.
- Castells, M. (2004). Paraísos comunales: identidad y sentido en la sociedad red. *La era de la información: economía, sociedad y cultura. El poder de la identidad*. Madril: Alianza, III.
- Coll-Planas, G. (2016). *La carne y la metáfora: una reflexión sobre el cuerpo en la teoría queer*. Bartzelona/Madril: Editorial Egales.
- Davis, F. (2015). Tecnologías sexopolíticas, contraescrituras críticas y dispositivos de subjetivación. *Revista ERRATA*, 12, 17-44.
- Duval, E. (2021). *Después de lo trans: Sexo y género entre la izquierda y lo identitario*. Valentzia: La Caja Books.
- Egaña, I. (2010-XI-27). Think global. *Deia*. <<https://kritikak.armiarma.eus/?p=5007>>
- Egaña, I. (2021). Egiletasuna eta gorputza kritika feministaren argitan. Miren Agur Meaberen Kristalezko begi bat nobelaren irakurketa bat. *Fontes Linguae Vasconum: Studia et Documenta*, 53/132, 375-402. <https://doi.org/10.35462/flv132.5>
- Enguix, B. (2010). Fronteras, cuerpos e identitatdes gays. *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 26, 83-106.
- Eribon, D. (2000). *Identidades: reflexiones sobre la cuestión gay*. Bartzelona: Bellaterra.
- Erro, A. (2005). *Gorputzeko humoreak*. Irun: Alberdania.
- Gabilondo, J. (2000). Itxaro Borda: melancholic migrancy and the writing of a national lesbian self. *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo*, 34(2), 291-314. <https://doi.org/10.1387/asju.8795>
- Gabilondo, J. (2010). Queer Euzkadi edo Manifestu Marianoa (Sasiko Euskal Herri Burujabe Baterantz). In I. Egaña (arg.), *Desira desordena-tuak: queer irakurketak (euskal) literaturaz* (157-193. or.). Donostia: Utriusque Vasconiaë.
- Gervilla, E. (1999). El cuerpo como valor educativo: la postmodernidad frente al cristianismo. *Teoría de la educación*, 11, 103-125. <https://doi.org/10.14201/2844>

- Gutiérrez-Rivas, C. (2012). Pistas lingüísticas e identidad sexual en *La búsqueda de Elizabeth*, de Marta Pessarrodona. *Co-herencia*, 9(17), 31-49.
- Kosofsky (1998). *Epistemología del armario*. Bartzelona: Llibres de l'Índex.
- Lasarte, G. (2012). *Feminist agenda: euskal narratiba garaikidean*. Euskal Herriko Unibertsitatea: Argitalpen Zerbitzua.
- Lipovetsky, G. (2000). *La era del vacío: ensayos sobre el individualismo contemporáneo*. Bartzelona: Anagrama.
- List, M. (2005). Hombres: cuerpo, género y sexualidad. *Cuicuilco*, 12(33), 173-202.
- Lucas Platero, R. (2017). Interseccionalidad. In Lucas Platero, R, Rosón Villena M. & Ortega Arjonilla E. (eds.), *Barbarismos queer y otras esdrújulas* (262-271. or.). Bartzelona: Bellaterra.
- Martínez Expósito, A. (2011). La literatura gay española y el lugar de los estudios culturales. *Lectora: revista de dones i textualitat*, 17, 25-39. doi: 10.2436/20.8020.01.19
- Missé, M. (2018). *A la conquista del cuerpo equivocado*. Bartzelona/Madril: Editorial Egales.
- Olasagarre, J. (1996). *Bizi puskak*. Zarautz: Susa.
- Olasagarre, J. (2000). *Puskak biziz*. Zarautz: Susa.
- Olasagarre, J. (2018). *Ia hemen*. Arre: Pamiela.
- Olaziregi, M. J. (1999). Intimismoaz haraindi: emakumezkoek idatzitako euskal literatura. *Oihenart*, 17, 1-75.
- Olaziregi, M. J. (2020). Hausnarketa zenbait euskal literatura-ikerketez. *Fontes Linguae Vasconum 50 urte: ekarpen berriak euskararen ikerketari*, 467-484.
- Otaegi, L. (2012). Modern Basque Poetry. In M. J. Olaziregi (arg.), *Basque literary history* (201-244. or.). Center for Basque Studies, University of Nevada.
- Preciado, P. B. (2005). Multitudes queer. Notas para una política de los 'anormales'. *Nombres. Revista de Filosofía*, XV, 19, 157-166.
- Preciado, P. B. (2008). *Testo yonqui*. Espainia: Espasa Calpe.
- Preciado, P. B. (2011). *Manifiesto contrasexual*. Bartzelona: Anagrama.

- Preciado, P. B. (2021). *Yo soy el monstruo que os habla: Informe para una academia de psicoanalistas*. Barcelona: Anagrama.
- Retolaza, I. & Castillo, I. (2013). *Genero ariketak. Feminismoaren subjektuak*. Donostia: Edo.
- Rich, A. (1980). Compulsory heterosexuality and lesbian existence. *Signs: Journal of women in culture and society*, 5(4), 631-660.
- Rodríguez, E. (2019). *Idazleen gorputzak: egiletasuna ezbaian literaturaren joko zelaian*. Zarautz: Susa.
- Ruíz Torrado, M. (2020). Queer Discourses And Practices In The Basque Feminist Movement. In X. Irujo, M. Luxan eta J. M. Hernandez (arg.), *LGBTQI+ in the Basque Country* (35-56. or.). Reno, Center for Basque Studies and the University of Nevada.
- Sosa, N. B. (2007). Del humor y sus alrededores. *Revista de la Facultad*, 13, 169-183.
- Urkiza, A. (2006). *Zortzi unibertso: zortzi idazle: elkarrizketak*. Irun: Alberdania.
- Wittig, M. (2017). *Pentsamendu heterozuzena* [M., Goikoetxea, J., Sarriugar-te, D. (itzul.)]. Zarautz: Susa.